

Граф де Ке де Сент-Емур

Анна Русинка

Бібліотека

РІТА

0/

669 ds

34179/2 1148 Dubbel
Лисаня Івана Франка II.

Граф де Ке де Сент-Емур.

АННА РУСИНКА

королева Франції і графиня Валюа.

З французького переклав

І В А Н Ф Р А Н К О.

У ЛЬВОВІ, 1909.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

(с47+44) „10“ (092)

26

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ II- 34459

Львівська філія
бібліотеки АН-УРСР

669 p

Ф/І
Н-340
6061

друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Ведишського.

I.

Один париський дневник, Le Gaulois, опублікував дня 2 жовтня, 1893 р., з нагоди відвідин російських моряків під проводом адмірала Авеляна ось які рядки:

„Один із наших читачів уділив нам знамениту і сензаційну думку, здібну оживити спомини про зносини Франції з Росією. В XI в. — не нині се діяло ся — одна руська князівна панувала над нашими предками, як жінка нашого короля. Великий князь Ярослав віддав свою дочку Анну заміж за короля французького Генріха I. Князівна належала до грецького обряду і Ярослав зажадав, щоб його дочка мала свого капеляна і каплицю для богослуження по своєму обряду. Королева була похована недалеко Санлі, її могила видніється й доси. Чи не добре булоб устроїти францусько-російське паломництво до сеї могили, в якій лежить королева, якої шлюб був першим об'явом симпатії, що існує й доси між двома великими народностями?“

Не здивуємо нікого, коли скажемо, що пропонуване паломництво не відбуло ся. Наші московські гості, затоплені в патріотичнім енту-

зіязмі, який окружав їх скрізь у часі їх побуту у Франції, знесилені втомою ріжнородних припять і бенкетів, на які тягнено їх на розхват, певно не булиб знайшли ані шів дня на те, щоб відвідати могилу своєї князівни. Але в часі сих відвідин виринула ще й инша, далеко важнійша неможливість: могила королеви Анни Русинки, яка ніколи не істпувала в околиці Санлі, з давнього часу щезла з того місця, на яким її, як здавало ся, відкрито було в XVII в.

Ся помилка зрештою не одинока в справі, про яку ми здійсняли розмову, і історія Ярославової дочки відома дуже мало. Одинока праця присвячена їй у французській мові, се був „Recueil de Pièces historiques“ опублікований у Парижі 1829 р. князем А. Лобановом-Ростовським. Отся праця, опублікована уперве в *Revue hebdomadaire* із дня 4 падолиста пз. „Une princesse russe, reine de France au XI siècle“, була рівночасно видана окремо в дуже малім числі примірників, швидко розкуплених. А друге окреме виданє, яким користуємо ся тут, вийшло окремою книжечкою в 1896 р. Автор ось як говорить про се друге виданє:

„Видала ся нам пайкрасна нагода передрукувати сю скромну студію. Буде се для нас спосіб віддати почесть достойній царській парі, яка в хвилі появи отсеї книжочки гоститиме у Франції, і засвідчить їй рівночасно, що історія й археологія не так далекі від сучасної дійсности, як иноді здаєть ся нетямущим людям. Звяжемо теперішність із минувшиною оповідаючи про сей старезний руський союз, що перед більше як 900 літами сполучив одного з перних наших королів Капетингів із дочкою з Рурикової крови, що як руська князівна стала ся королевою Франції. Се подружжє ще й доси одинокє в своїм роді між Францією

і Росією, і з нагоди його перший раз наша національна літопись згадує про нашого нового союзника. Видало ся нам інтересним оживити сю фігуру руської князівни, королеви французької з XI в. Всі біографи, що говорили про неї, подавали або мало, або дуже хибні відомости і ніколи не задавали ся спеціальною студією: така студія на основі документів позволить мені спростувати їх похибки. Її життя зрештою не позбавлене деякого романічного повабу, який може заставить читачів вибачити нам чисто документальну частину сеї праці."

II.

Під впливом постраху збудженого тисячним роком нашої ери, в якому народні заботи здавна дожидали фатальної дати кінця світа і страшного суду, одинацятий вік розпочав ся заостренням побожності і підлеглості церкві, яка тягла ся доти, доки самі події не розвіяли постраху. Була зрештою думка, що деяка помилка зайшла в рахунок числа літ і століть, і треба було ще досить часу, поки тисячолітє по Христі перестало мов змора тяжити на західно-європейським християнстві.

Церков усякими способами користувала ся сею обставиною, щоб розширити свою діяльність і збільшити свою власть над тою напівварварською суспільністю, якій вона все таки, треба признати се по щирости, була головною моральною силою. Папи і єпископи з успіхом покористували ся сею нагодою, щоб нищити деякі надужитя, які доси толерували ся світськими законами.

Між ними надужиттями одним із найбільше некучих була легкість, з якою князі й королі, не вважаючи ні на що крім своєї особистої

вподоби і користей, які се давало для побільшення їх родинної фортуни, брали собі за жінок найблизших своячок, не дбаючи про різні недогоди, що могли впливати з сего. От тим то церков з повною рацією ужила свого впливу, який мала в ту пору, щоб усунути ті подружжя між западто близькими свояками.

Та як у загалі в справі реформ не раз годі заховати справедливу міру, так і тут клер звільна дійшов до того, що забороняв подружжя аж до семого коліна свояцтва. Всі подружжя з близькими свояками вважали ся кровосумішними, навіть між простими союзниками, здавна спокревленими родовими зв'язками. От і виходило, що високі достойники, звичайно всі спокревлені або зв'язані союзами в забороненім ступні, не знали, відки взяти жінку; по наівному вислову одного сучасника „заборона подружжя аж до семого коліна була величезною турботою одинацятого і дванацятого віків“.

Та се не була одинока недогода в сій справі. Під покривкою справдити важність князівського подружжя, вони раз-у-раз вмішували ся в світські справи королів, і як гарно висловляє ся Анрі Мартен, „вишрубовували понад усякий резон принцип публичної бездоганности, з якої зроблено причину суспільного розстрою“. Се була справдішня небезпека, особливо для пових дінастій і для націй, що тільки що починали формувати ся.

Відомі великі кошти, які мусів понести король Роберт наслідком свого подружжя із своєю кузиною в четвертім ступні, Бертою, дочкою Конрада Миролюбного, короля Провансії, вдовою по графі де Блюа, Еді I. Виклятий папою Григорієм V. 996 р він протягом шістьох літ опирав ся всім церковним громадам. Нарешті змушений піддати ся уляг у тій нерівній борбі

ослаблений, унижений і позбавлений в частині поваги, так потрібної для його молодого королівства.

Сей молодий король умер у замку Мельон 20 липня 1031 р., а по ній настунив його син Анрі, перший сего імені. Свідок усіх тих зневаг, яких зазнав його батько, усіх мук, які він мусів витерпіти, молодий король більше ніж усякий инший був схильний піддати ся вимогам церкви.

Отим то утративши в р. 1044 свою жінку Матільду, дочку імператора Генріха II, яка не лишила йому мужеських потомків, він довго вагав ся з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку не посвоячену в забороненім ступні збільшала ся для нього задля першого подружжя, яке посвоячувало його майже з усіми пануючими Германії; бо як уже сказано, політичний союз рівняв ся свояцтву, і всі панни посвоячені до сего ступня з помершою королевою, були заборонені для її овдовілого мужа.

Даремно шукав Анрі протягом кількох літ способу погодити завади канонічних вимогів з бажанєм укріпити молоду капетінгську династію подружжєм пліднішим від першого. І ось він почув похвали для краси одної молодой князівни, якої отець панував на другім кінці Європи, деь у сусідстві Византії. Віддаленє сего краю і його відокремленє, що чинило його чимось таємничим і майже невідомим для народів латинського Заходу, додавали королеви Анрі на його думку всякої певности, що дочка сего пануючого не може мати з ним пїякого ступня спокревлення її безпосередного ні посередного, і що дружачи ся з нею він не тільки вийметь ся з під церковної цензури, але також з під усякого вмішання клеру в його діла.

III.

Анна — таке було ім'я князівни, про яку ми розпочали розмову — була зрештою з усякого погляду гідна стати ся подругою внука Гугона Капета¹⁾.

Вона була дочкою Ярослава Володимировича, великого князя Русі, якого Рамбо називає руським Карлом Великим²⁾, якого перемога над Болеславом королем польським занесла його ім'я аж до границь Західньої Європи. Його дід Володимир Великий підняв ся був на високий ступінь могутності, і запровадивши 988 в. християнство у своїм народі, поставив той народ у ряді цивілізованих націй. Його мати Інгеґерда була дочка Оляфа, короля Норвегії, названого Skotkonung (королем Шотландців). Його тітка по батькові, Доброґніва, а в хрещенні Марія, вийшла 1043 р. заміж до Кракова за Казимира I, і вступила на трон Польщі, пробувши якийсь час у Франції монахинею в Клоїї, де провела кілька літ монахинею і прийняла рясу діяконіси.

Із братів Анни старший оженив ся з дочкою Гарольда, останнього короля Англії із саксон-

¹⁾ Деякі біографічні збірки, вбачаючи неправдоподібність зв'язку короля Франції з князівною так далекого краю, піддають сумнівови походження королеви Анни і по-сувають ся аж до припущення, що жінка Анрі I належала до роду Русів або Рутенів з Аквітанії, про яких згадують ся згадки у французьких давніх літописах, яких ім'я знаходить ся у Цезаря (De bello Gallico I, 45), який поміщає їх у Руєргі (Rouergue) в околиці Родеца. Думаю, що нема потреби розбирати сей погляд, так само як і той, що чинить Анну двірською дамою фамілії de Roucy. Автентичні документи, які наведемо протягом отсеї студії, звільняють нас від того, щоб зупинятися над сим фантастичним коментарем.

²⁾ A. Rambaud, Histoire de Russie. Paris, Hachette, 1860.

ської раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Здобувця. Третій брат оженив ся з графинею фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого єпископа Тревірського. Нарешті четвертий брат мав стати зятем Константина XII, Мономаха, імператора Византії. Що до дочок Ярослава, то старша виїхала за Гарольда, короля Норвегії, а молодша за Андрія, короля угорського. Сі різнородні подружя, що розгалужували ся від византійського двора аж до Англії, чинили з молодой князівни Анни, середущої дочки Ярослава, партію зовсім відповідну для одіиченя корони Капетингів.

Зрештою не було причин сумнівати ся про могутність і багатство Руси, а що найменше великого князівства київського, яке в пору, про яку говоримо, було головою і серцем усеї Руси. Булоб великою помилкою думати, тому, що доси не знаходимо в наших (французських) літописах ніякої згадки про Русь, що сей край був тоді стороною на пів варварською, поділеною на незалежні племена, ворожі одні против одних, які вказує нам історія ще в VIII віці. Навпаки, під впливом геніяльного провідника Рурика і його наступників Південна Русь заняла визначне місце на Сході. В часі Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже монархією суцільнішою, просторійшою і може її могутнійшою від королівства Франції. Руські племена одержали від Греків початки цивілізації; їх полки не раз відносили славні побіди аж під брамами Константинополя і збогачували ся добичами із Византії, яка мусіла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи против византійського імператора на власний рахунок, то винаймали ся йому за добру плату для його воєнних походів, а нарешті в літах, коли не було нагоди воювати анї з імператором, анї

проти нього, вели зисковну торгівлю із византійськими купцями.

Само місто Київ було зборищем купців голяндських, угорських, німецьких, скандинавських, що містилися в окремих кварталах міста. Грецькі художники оздобляли всякими пишнотами київські палати і чотириста київських церков, а один сучасний історик, Адам Бременський, називає Київ супірником Константинополя і славою Русі.

Коли Франція в початку XI віку мала ідеал дальший, огнища цивілізації численніші, і здавалося, що вона піде швидше дорогою матеріального і морального поступу, то все таки без уїмни для себе вона могла взяти собі королеву із Русі, особливо, коли ся королева, як се без сумніву було з дочкою Ярослава, мала своїм мужеві принести в посагу показну суму золотих дукатів, битих у Візантії.

IV.

Питанє віроісповідання було ще одним каменем преткновенія в отьому подружжю, бо ставлено домаганє, щоб Анна Русинка прибувала до Франції в православнім віроісповіданю, держала ся її далі того самого грецького обряду навіть ставши королевою Франції. Тут місце розглянути більший або менший ступінь правдоподібности сеї ситуації. Поперед усього мусимо розглянути, в яким стані було питанє релігійне в Південній Русі в хвилі, коли Анрі I надумав ся шукати жінки над берегами Дніпра.

Як уже сказано, дід Анни Русинки, Володимир Великий — святий Василій - Володимир для греко-православної церкви — запровадив християнство у своїх підданих в р. 988. До

того часу византійські місіонери не раз пробували навертати Русинів. Їм удалося охрестити княгиню Ольгу, бабку Володимира, а в Києві без сумніву була вже в половині IX в. невеличка церков і християнська громада¹⁾. Самі початки християнства були про те слабкі, а під панованєм Святослава (964—972), сина Ольги і батька Володимирового, поганство самого князя і суворих войовників, що творили його дружину, переможно спротивлялося поступови християнської проповіді.

Те саме продовжалося ще й тоді, коли Володимир, зєднавши під своїм скипетром по замордованю свого брата всі провінції, що були в посіданю його батька, провівши молодість у безмежній розпусті, рішився нарешті прийняти християнство і надати його своєму народови. Все уступило перед волею монарха, який для услуги свого політичного прозелітизму мав дуже значну мілітарну силу, вироблену в воєнних походах. Задля найбільшої близькості обох країв, а може також задля певної аналогії в релігійних уподобаннях, Володимир Хреститель²⁾ обернувся зовсім природно до византійських Греків і попросив їх докінчити при його помочі діло, несміло розпочате ними ще в часах його бабки, святої Ольги.

¹⁾ Див. про це: Alf. Rambaud, Histoire de Russie, Paris, Hachette, 1878, chap. IV—V; Boissard, Histoire de l'Eglise russe, Paris 1867; A. Leroy-Beaulieu, L'Empire des Tzars, t. III. 1889.

²⁾ По наверненю на християнство він прийняв імя Василія, так само як його син Ярослав у хрещеню був названий Юрієм. Сей звичай приймати обік славянського імені також імя грецького святого, був причиною немого замішання в оповіданнях літописців.

В ту пору розділ між церквами Сходу і Заходу ще не був доконаний. Не вважаючи на дуже поважні різниці, що проявлялися із сего і з того боку, і на часткові розколи, прірва між обома віроісповіданнями не була ще вповні викопана. Аж кілька літ після заможжя Анни Русинки дійшло до остаточного розриву, наслідком анатем кинених папою Львом IX 16 липня 1054 р. на Михайла Керулярія, патріарха в Константинополі. Шісдесят шість літ перед тим прийняв грецького обряду Володимиром Великим, що на Русі було сполучене з уживанєм церковно-славянської мови, тоді дуже зближеної до національного наріччя, і при всяких різницях у толкуваню соборних канонів, які ще не творили схізми в канонічнім значіню, не можна-б було добачити перешкоди до сполучення київської князівни з французьким королем.

Коли б ситуація справді не була така, то бажане подружжє Анрі I з Анною було б неможливе, а бодай се подружжє з боку римської церкви булоб натрапило на опір, який напевно лишив би був деякі сліди в формі екскомунікації або церковної цензури. Те, що сказано вище про обоїпільні відносини світської влади і церковної в XI в., дотикаєть ся ще ліпше і отсеї справи, і не дозволяє допустити мішаного подружжя в тім часі нетолеранції і абсолютної підлеглості світських справ під релігійні у всім обсязі особистих відносин. Значить, се неправда, що кажеть ся про Ярослава, буцім то він жадав для своєї дочки окремого священника і окремої каплиці по грецькому обряду; вона ніколи не мала ніщої духовної зверхности понад ту, яку мав її муж, і певно навіть не відчувала того, що богослуженє правлено по латині, а не по славянськи.

Зрештою вона мала між своїми найблизшими приклад зовсім подібного подружжя, а власне свою стрийну сестру Марію, жінку Казимира, короля польського, що належав до латинського обряду. Всі акти сеї королеви, які дійшли до нас, підпирають отсе наше твердження. Її духовні записи, про які мова буде далі і з яких повстало аббатство св. Вінкентія, її щедрість для інших монастирів виявляє повну чистоту її римсько-католицької віри. Та понад те все маємо ще лист папи Миколи II з р. 1059, адресований особисто до королеви Анни, точно п'ять літ по остаточнім розділі Греків від латинян, лист повний похвал для „її вірності, доброчинності і всяких чеснот, якими вона украшала свою королівську достоїнність“. Значить, що до сего питання нема ніякієнького сумніву, і ми вважаючи його зовсім рішенням фактами, не будемо довше зупинятися при ньому. Вертаючи до теми, слідуємо далі за біографією князівни від тої точки, на якій ми лишили її.

V.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Анрі I вислав у посольстві туди Готіє Савейра (Мудрого або Вченого), єпископа з Мео, і Госселена де Шалїняка, яким у супроводі додав кількох інших королівських магнатів¹⁾. Вирушивши в початку 1048 р. послі

¹⁾ Pop. D. Toussaint du Plessis, Histoire de l'Eglise de Meaux, t. I, p. 107. Paris 1731; D'Achery, Spicilège t. II, p. 457. Після Боландистів (Acta Sanctorum, Martii t. II, p. 15) до Русі посланий був Рожер, єпископ із Шальон сюр Марн. Автори збірки Gallia Christiana IX. p. 873 ділять питання, висловлюючи не зовсім безпідставний здогад, що Рожер був долучений до місії Готієра Савейра і Госселена де Шалїняка.

прийшли до князівни в 1049 р., а весілля відбулося в Ремсі 14 мая того самого року в день Зелених свят.

Анна Русинка, роджена 1024 р., мала тоді 25 літ. Було вже сказано, що вона була незвичайною красунею; понад те належала до плідної раси, і се все веліло надіятися, що вона швидко приведе на світ молодого канетінгського потомка. Тим часом минув досить довгий час, і ся надія не сповнялася, так що молода королева почала турбуватися ся.

Історики перепишуючи один одного говорили і повторяли, що Анна Русинка всім літ оставала безплідною. Се помилка, яку усуває зіставлене певних дат, які маємо під рукою.

Ми бачили вже, що її шлюб відбувся 14 мая 1049 р., і ся дата видається безперечною, бо шлюб відбувся того самого дня, що й посвячене святого Літберта, єпископа в Камбре¹⁾. Всі історики годяться на сучасність обох сих фактів, але різняться ся між собою що до року, в яким вони відбули ся. Тим часом коли дата 14 мая певна, то вона по всім формам дає нам дату року. Виходить так, що р. 1049 був одним у тих часах, у якім Великдень припадав на 26 марта, а значить Зелені свята на 14 мая. Щоб знайти Зелені свята, які б припадали того самого дня, треба б вернути ся до р. 1038, або посунути ся наперед аж до р. 1060.

Знаємо далі, що з того подружжя королева мала трьох синів: Филиппа, що панував по своєму батькові, Роберта, що вмер молодим, і Гюґона Великого, пізнійше графа Крепі, праотця королівської родини Вермандуа. Після

¹⁾ Actes de saint Lietbert; поп. Jean de Carpentier, Histoire de Cambrai, Leide 1664, t. I. p. 346—347; Gallia Christiana t. XII. p. 242 кладе сей факт на р. 1051

легенди Филип одержав се ім'я у грецькій формі, яке мало передавати ся в королівськiм роді аж до наших днів, на пам'ять здогадного пращура предків його матери. Володимир, батько Ярослава і дід Анни Русинки, по своїм поверненню на христіянство в р. 988 узяв за жінку Анну, дочку Романа II, імператора византійського, який виводив свій родовід від Филипа Македонського. Роберт умер десь по р. 1063, бо в документі з того року, який буде цитовано далі, він згадується ще між живими. З иншого документа з датою 12 липня 1058 р., в яким названо всіх трьох молодих королевичів разом з їх матір'ю, видно, що в тім році вони були вроджені всі, що Филип ще за життя свого батька і в присутності своєї матери дня 29 мая 1059 р. був посвячений на короля. Виходить ясно, що з сею церемонією вичекано доти, доки він не виїшов із перших диточих літ. Із сего видно неможливість допущення тої традиції, буцім то королева Анна була 8 літ безплодною, бо в такім разі взявши шлюб певно 1049 р. не була б мала старшого сина Филипа швидше як 1057 р. Правдоподібно вагітність королеви відволікла ся якийсь час. В браку инних документів доказом сеї проволочки може служити побоюване королеви, яке мусіло піддати їй ось яку обіцянку, висловлену в листі папи Миколи згаданім вище: „*Tu autem, gloriosa filia, quia fecunditatis donum divinitus meruisti, sic clarissimum instrue sobolem*“ (Ти, преславна дочко, що заслужила в Бога дар плодючости, видай преславного потомка). Королівська пара жила якийсь час у страху і Анна Русинка зложила заповіт Богу, що збудує і вивінує монастир, коли матиме щастє породити сина. Пізнійше одно за одним почали родити ся численні діти, може навіть частійше,

ніж би сего був бажав Анрі I. Хоч як наївною була його віра, то все таки бачучи сю непропорціональну плодючість він почав отягати ся зі сповненєм жінчиного заповіту і відволікав його до кінця свого життя. Сим виясняють ся ті опізнєня і перешкоди, які ставлено будові обіцяного королевою монастиря, не вважаючи на її зусильні благання. В усякім разі певне те, що доки жив її муж, Анні було неможливо сповнити свій заповіт. Се зрештою зовсім не псувало добрих взаємин королівської пари, і до нас дійшло чимало документів підписаних королем Анрі I, в яких виступає королева в ролі як найбільше почесній. І так 12 липня 1058 р. вона являєть ся в діпльомі наданім королем монастиреви de Saint-Maur-des-Fossès; 5 серпня того самого року вона потверджує даровизну свого мужа на користь аббатства Асшон. Д. 29 мая 1059 р. вона, як ми вже бачили, була присутна при посвяченю свого найстаршого сина в Ремсі, як посвідчує документ виданий того самого дня на користь монастиря в Турню. Ще того самого року вона потвердила грамоту, якою уповажняєть ся Гюґона, одного з королівської гвардії, відступити церкву святої Марії, названу Villa-Mile, для монахів аббатства в Кульомбі. В р. 1060 вона так само потверджує діпльом виданий її мужем для монастиря св. Мартіна des Champs. Бєть навіть думка, що король Анрі хотів на випадок своєї смерті затвердити для своєї жінки регєнцію королівства, і тільки по її формальнім зречєню передав сю регєнцію своєму першому брату Бодуєну V, графови Фляндрії.

Сяк чи так думати про се зречєнє, відносини муєли швидко справдити розумний замісел короля. Анрі I умер д. 4 серпня 1060 р. у Вітрі-

о-Льож близь Орлеана. Хоча його вдова не обняла справді керми правління, то все таки що найменше задержала при собі опіку і догляд над молодим королем і над иншими дітьми, і спровадила ся з ними зараз до замку Саллі, старої королівської столиці, яку близькість від Парижа, вірність мешканців для своїх монархів і гарні ліси, що окружали її з усіх боків, робили найкращим місцем для матери і опікунки короля.

Відома нам одна грамота, видана в сьому місті Филипом I на користь монастиря св. Лудіяна з Бове, що звільняє аббатію від усіх данин, які попередні королі звичайно побирали від монастирських сел Сенке, Росуа і Верберон. Ся грамота підписана королевою Анною, Робертом, братом короля, з графами Гільомом, Раулем і Бодуеном, а також Фродляндом, єпископом із Саллі.

VI.

Анна любила дуже сей побут у Саллі, як говорить ся в однім давнім рукописі, „не лише задля пречистого повітря, яким там динеть ся, але головню задля приємних розривок польовання, до яких мала особливе уподобанє“. Можливо, що тут також вона вибрала місце, щоб справдити паренті свій колишній обіт збудовання монастиря, обіт, який вона постановила виконати без проволочки, скоро осягнула свободу присвятити для нього не тільки своє приватне майно, але також ті маєтності, які одержала із щедрого надання мужа.

Була в Саллі в передмісті Вітель капличка „зруйнована від старости і розвалена до ґрунту“, що мала назву каплиці св. Вінкентія.

Довкола сеї каплиці розлягався просторий луг, названий королівським лугом, який творив окрему посілість, приналежну до приватної власності короля. На цьому терені Анна побудувала за дозволом Филипа I свого сина своє аббатство і увільнила його тим самим від усякої иншої світської юрисдикції крім самого короля.

Фундаційна грамота відома нам із копії відімованої Филипом I, не давнійшої від 1071 р., бо аж у тім році молодий король оженився з Бертою Голландською, якої підпис маємо на тій грамоті). Живучи в Санлі зі своїми дітьми королева приспішала роботи над будовою аббатства як могла, і вже 29 жовтня 1065 можливе було посвячення церкви. Ся церков була збудована в формі хреста, з високою вежею з одного, північного боку, де висіли дзвони, а з другого боку, себ то від півдня, притикав до неї монастир і офіцини потрібні для слуг божих, що мали там замешкати. Церков була посвячена в честь святої Трійці, Пречистої Діви, святого Вінкентія і святого Івана Хрестителя, що був сином перестарілої і доси неплідної матері, яка називала ся Анна так само як побожна фундаторка. Та з усіх тих імен одно тільки імя св. Вінкентія, давнього патрона каплички, лишило ся за сею церквою, і незвичайно рідким трафом щастя ся гарна церковка, збудована щедротою вдови Анрі I, ще й доси підносить у повітрі свою струнку дзвінницю, якої склепінє з г'зимсом оздобленим головками гвоздів і гротесковими фігурами добре свідчить про переходову епоху, в якій була будована.

Збудовувачи монастир Анна оселила в ньому каноників регулярних ордену св. Августина, і усталене оттак аббатство достояло аж до ча-

¹⁾ Gallia Christiana X, Preuves col. 204.

сів великої революції. Аж до того часу, так близького до наших часів, пам'ять королеви Анни Русинки, фундаторки того дому, жила в серцях каноніків від св. Вінкентія. Цю року вони відправляли торжественну задушницю в день смерті своєї добродійки, який припадав тиждень по дню св. Авігустина. А щоб і біднота брала участь у празнику справлянім на пам'ять доброї королеви, аббат по богослуженню видавав обід для тринадцяток убогих вдів.

Фундаційна грамота св. Вінкентія, про яку ми згадали вище, була не одиноким документом, на яким стрічаємо імя королеви Анни протягом трьох літ по смерті її мужа. Знаходимо його на діпльомі з р. 1060, наданім манастиреви в Турню, далі на иншій діпльомі з того самого року на користь аббатства св. Діонізія. Д. 14 мая 1061 р. вона підписує ся на акті в справі манастиря св. Ніказія в Ремсі, потім 27 того самого місяця на фундаційній грамоті церкви св. Адріана в Бетісі. Без імени вона являється також у підписі: *Philippus cum regina matre sua* на одній відімованій копії з р. 1062, зробленій із донаційного діпльома, виданого в р. 1059 манастиреви св. Петра в Шартрі.

Нарешті остатній діпльом із р. 1063, що містить даровизну двох домів у Пернані і в Кольомбі для аббатства св. Кріспіна Великого в Суассоні, подає нам деталь одинокий у французькій діпльоматиці, власноручний підпис королеви Анни Русинки славянськими буквами¹⁾.

¹⁾ Протягом сего розділу перекладач пропускав найбільшу часть поток, у яких цитують ся занадто спеціальні збірки документів та монографії поодиноких манастирів, вважаючи їх менше важкими для українських читачів.

VII.

Сповнюване обов'язків матери і виконання побожного обіта, фундація аббатства св. Вінкентія, не забирали одначе королевій стільки часу, щоб вона не могла користувати ся деякими чисто світськими розривками. Між ними розривками перше місце займали прогульки і польованя в гарних лісах, що окружали її резиденцію. Всі пани з сусідства приїзжали також віддавати їй почеси так само, як молодому королеви. Не один із них складав свої афекти не тільки королевій, але також жіпці. Не треба забувати, що Анна Русинка в часі смерті свого мужа мала не більше як 35 або 36 літ, що була славна своєю красою, і що у многих жінок її краю сей вік буває найповнішим розвитком жіночої принади.

Між панами, що таким способом почували найбільший потяг до найчастійших відвідин у Санлі, був Рауль III, названий Великим, граф Крепі і Валюа, властитель Вексена, Алїена, Бар-сюр-Об, Вітрі, Перони і Мондідієра. Сей князь, потомок Карла Великого через Гільдегарду, властительку Крепі, був, як каже історик графства Валюа, „один із наймогутнійших магнатів і один із найнезалежнійших із усіх, що були у Франції“. Він „не знав власти понад свою і понад те, що могло служити для сповнення його памірів, і не бояв ся ані армії короля, ані церковних громів“. Старший кількома роками від королеви він мав уже дві жінки: Аделю або Алїцію, дочку Ночера, графа Бар-сюр-Об, яка вмираючи 1053 р. лишила йому двох синів і дві дочки і разом з ними панство Вітрі, і другу Алїенору, яка жила ще, але яку він підозрівав за чужоложество і яку прогнав із свого дому. („Gallia Christiana“ XII, 242.

Користуючи ся хвилевою безженністю він задумав найпростішим способом присвоїти собі молоду вдову королеву. Сей свій проєкт він виконав набравши певності, що королева поділяє його любов і почала від нього дитину. І щоб нічого не бракувало до сего маленького історичного королівського романа, одного дня, коли Анна Русинка проходила ся по злії біля Санлі, в тінях якого вони стрічали ся досить часто, граф Рауль увіз її як звичайну пастушку і привіз до своєї столиці Крепі в Валюа, де один панотчик чи то добровільно чи під примусом дав їм плюб. Се стало ся правдоподібно в першій половині 1063 р., бо остатня грамота, на якій Анна значить ся королевою, датована сим роком, а слідує за нею вже тільки ім'єм її сина.

Можна собі подумати скандал, якого наробила ся королівська цюцюбабка, якої гризоти зазнали молодий король Филипп і його брат, і з яким обуренням запалав регент. Усі згідно остро осужували сей зв'язок; занадто вчасна смерть Анрі I, молодість молодих королевичів, що потребували ще материнської опіки, нарешті соціальне становище Анни і Рауля, як також спосіб, на який вони взяли ся, щоб задовольнити свою обоюбну пристрасть, усе те збільшувало загальне обурення. Додати до того, що граф Валюа був іще жонатий, а надто сам Рауль був дуже близький свояк Анрі I, мужа Анни Русинки. Все те вистарчало вповні відповідно до звичаїв того часу, щоб довести до уневажнення заключеного між ними подружжя. Але всі ті перешкоди усунула визначна потужність кохання і безумна любов закоханої. Сяк чи так, усе таки може булоб можливо устроїти все при помочи великої могутности графа Валюа і того страху, який почували супроти нього.

його противники, коли б не смілий протест відіхненої жінки.

Вона ніяк не хотіла погодити ся зі своєю долею. Гонена шаленою ревністю і динучи німстою вона подала ся до Риму, дізнавши ся про той ужиток, який зробив її віроломний муж із тої свободи, яку осягнув прогнавши її з дому, і подала просто папі Александру II своє зажалення. Сей прийняв його ласкаво і вона вернула з Риму з писанєм папи до Гервазія, архієпископа Ремського, яким звелено сьому достойникови зробити дослід. Архієпископ у короткім часі ствердив факти піднесені прогнаною жінкою, і свою реляцію до папи кінчить словами: „Regnum nostrum non mediocriter conturbatum est. Regina enim nostra comiti Rodulpho nupsit, quod factum Rex Noster quam maxime dolet“. Александер II звелів Раулю відіслати королеву і взяти назад Алієнору, а коли сеї відмовив, виключив його із церкви і уневажнив його шлюб.

Нехтуючи церковні гromи граф Валюа жив далі зі своєю третьою жінкою. Звільна вони привикли до сего неправесного подружжя. Сам король, без сумніву боячи ся паразити собі могутнього стрія, а може також склонений синівською любовю до матери, яка аж до вибуху сеї нещасливої пристрасти ніколи не вхибила ніякому своїмму обовязкови, благородно припинював свою справедливу нехоть. І справді бачимо р. 1065, як Рауль і його два сини товаришать Філіппови I в Корбеї і підписують разом із ним діпльом на користь аснонецького аббатства. Та за те імени Анни не здибаємо вже ні на одній грамоті виданій її сином по її звязку з графом Валюа, окрім одної, яку вона сама 1069 р. в Санлі надала монастиреви св. Він-

кентія¹⁾. Але сей виїмок оправдуєть ся достаточнo тим фактом, що королева мати була фундаторкою сего монастиря, що, так сказати, неможливо було не назвати її іменн в грамоті, яка дотикала сеї фундації і була видана в тім самім місті, де лежало аббатство здвигнене її побожністю.

Отся розлука зрештою не перервала добрих зносин між матір'ю і синами, а коли Рауль де Крепі умер у Мондідієрі 6 вересня 1074 р., його вдова зараз потім явила ся у дворі Филиппа I.²⁾ Виїздячи із графства Валуа вона, як каже одна цитована вже стара рукописна хроніка, „полишила довгий ряд княжат, своїх дітей, аббатство св. Вінкентія як пам'ятку своєї побожності, а в аббатеї св. Діонізія коштовний гіяцінт, про який згадує Сюже (Suger) словами: *pretiosissimum hyacinthum Annae regis Ruthenorum filiae*“.

Прибувши до свого сина вона знов брала участь у правліню. І так бачимо її підпис на одній відімованій копії грамоти Филиппа з р. 1075, якою сеї у своїй париській палаті потвердив фундаційну грамоту монастиря Марії Діви у Понлевуа (*Gallia Christiana t. VIII, Preuves col. 413*). Одно реченє в тексті сеї грамоти доказує нам, що становище Анни Русинки при дворі було значно змінене; вона не підписує ся вже, як колись, *Regina*, тільки: *Signum Annae matris Philippi Regis*. Значить, вона не займала вже опісля біля свого сина того становища, яко-

¹⁾ *Gallia Christiana t. X., Preuves col. 205*. У XII томі тої самої збірки знаходимо також згадку, що вона прилучила ся до патентового листу короля Филиппа на користь монахів у Флері в р. 1067.

²⁾ Деякі біографи подають неправдиву відомість, що Рауль перед своєю смертю відіхнув Анну.

го мусіла зректи ся задля свого романтичного і нелегального виходу за графа Валюа, і король поводив ся з нею певно як з любовою матір'ю, якій вибачив її похибку, але не як із королевою, що привела його на світ і була співницею його влади в перших роках його панування.

Дата 1075 р., се зрештою остатня згадка, яку стрічаємо про Анну Русинку. Правдоподібно вона швидко потім віддалила ся з королівського двора. Фальшиве становище, в яке вона поставила себе добровільно, а може ще більше її літа — вона мала вже 52 або 53 роки — спонукали її до того уступлення. Можливо, що жаль за свій нелегальний поступок і бажання спокутувати його, так натуральне в тих строго моральних часах, довели її до постанови передчасно усунути ся з публичного життя.

Чим могла стати ся вона по тім? Отсе ми розглянемо в дальшій розділі.

VII.

Одні твердять, що вернула на Русь. Сей здогад, зрештою не опертий ні на якім докладнім факті, видаєть ся нам зовсім неправдоподібним. Годі допустити, щоби чверть століття по опущенню краю князівна зфранцузивши ся зовсім захотіла кінчити свої дні на берегах Дніпра. Не застала би була там нікого крім далеких свояків, байдужних або ворожих, бо її батько Ярослав умер ще 1054 р. Що більше, по її від'їзді в р. 1053 між церквами Сходу і Заходу вибухла безповоротна схізма, і Анна Русинка, прибувши до Франції перед снм роздором і проживши опісля там як вірна католичка римського обряду, була б наражена на прикрість жити в краю ріжновірнім, або й на небезпеку

церковного переслідування. Ніякий східній документ не дає підстави для такого припущення, бо колиб Анна була вернула на Русь і до обряду свого батька, то сей поворот і се навернене булиб настільки пам'ятні церковним письменникам, що вони не запедбали б були подати про нього звістку.

Зазначено також, що Нестор, національний історик Руси, не подає ніякої згадки про шлюб Анни за західного короля, і відси висновувано здогад, що сей шлюб видумка. Численні документи цітовані протягом сеї студії не лишають найменшого сумніву про зв'язок дочки Ярослава з французьким королем Анрі I. Але повне мовчане руського літописця свідчить тільки про те, що Русини не радо гляділи на дочку свого Великого князя, що вийшла заміж за границю і держала ся там иншого обряду, ніж її родина, а з другого боку може з задоволенем були б згадали про її поворот, коли б вона справді вернула ся. Виходить, що неможливо допускати поворот Анни на Русь по смерті її другого мужа Рауля графа Валюа. Навіаки хочеть ся вірити, що вона притулила ся в якімсь монастирі і спокійно закінчила там свої дні в молитві і побожних практиках.

Часопись, яку ми цитували в початку сеї студії, оповідає нам, що її гріб доси містить ся в Санлі. Певна річ, залюбоване, яке мусіла мати Анна для сього міста і для країни Валюа, де жила так довго і де без сумніву гніздили ся найкращі спомини її життя, робила би дуже правдоподібним її бажане скінчити свої дні в якімсь жіночій монастирі, недалеко від тої гарної дзвіниці, яку вона збудувала на честь мученика св. Віпкентія. Та можливо з другого боку, що духовенство знайшло певідповідним побут королеви під протекцією церкви в тім самім місті,

де її друге подружжє зробило так великий скандал. Понад се її пасерб Сімон де Крепі, якого церков за його побожність причислила до лику святих, певно не був би стерпів у своїй окрузі присутність жінки, якої подружжє з його батьком папа засудив раз на все. В усякім разі певне те, що нема ніякої підстави думати про смерть Анни в Санлі і нема ніякого сліду істновання її гробу в тім місті. Навпаки маємо відомість, про якої вартість дискутовано не мало і яка вказує одну маленьку місцевість у провінції Гатіне, як місце остатнього побуту Анни. Під титулом: *Nouvelles découvertes pour l'Histoire de France* учений Езуйт Менестріє опублікував у *Journal des Savants* із 22 червня 1682 р. отєї рядки, які позволимо собі тут повторити внові:

„Француські історики приписували доси як жінку короля Анрі І, сина Робертового, дочку руського князя на імя Анну, і твердили, що побравши ся другим шлюбом із Раулем де Перон, графом Крепі і Валуа, вона вернула до свого краю. Та ось перед кількома днями п. Менестріє відкрив гробницю сеї королеви в церкві аббатства Віллєр закона Цистерсієв у гробниці Гатінуа недалеко села Ферте Алеї, мильо від місточка Дестамп. Гріб покритий плитою, якої роги обломані. На плиті вирита фігура королеви з короною на голові в формі перстенья, яку дають електорам; на однім розі в півокрузі починає ся надгробний напис: *Hic jacet domina Agnés uxor quondam Henrici regis*. Решта відломана, а на другім боці читаємо: „*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*“. Із сего надгробного напису бачимо: 1) що правдиве імя сеї королеви було Агнеса, хоча автори „*Gallia Christiana*“ говорять: „коло року божого 1047 король Анрі сполучив ся шлю-

бом із Анною Русинкою; деякі називають її невірно Агнесою, інші Матільдою“; 2) бачимо, що вона вмерла у Франції.“

Побут королеви у Франції за сей час її другого вдівства і її похороненє в тїм же краю були б фактом історично доказаним, коли б можна зовсім напевно вірити відкриттю п. Менестрієра. Майже ціле одно столїтє зрештою ніхто не сумнівав ся про автентичність сего пам'ятника. Але в р. 1770 автори другого видання „*Gallia Christiana*“ признали відкрите ученого Єзуїта фальсифікатом. Перший закид піднесений ними був той, що аббатство Віллієр було основане аж 1220 р., значить Анна Русинка вчаснійше не могла бути там похоронена.

Сей закид, хоч на око зовсім неможливий до опрокинення, все таки підлягає дискусії. Королева мати могла дійсно жити в якімось замку, або монастирі в сусідстві і бути похованою в каплиці, яку удержували Бенедиктини при своїй обителі у Віллієрі, яка стала ся основою аббатства заложеного пізнійше. Можна надто ще допустити, що гробниця, яку бачив Менестріє, була в пізнійшій часі перенесена до того аббатства з причини самої її вартости, а надто задля ушкоджень, яких зазнала протягом віків, із замку або з монастиря, в яким Анна була первісно похована.

Нарешті третя гіпотеза була висловлена авторами трактату *L' Art de vérifier les dates*, ed. 1783, t. II. 702 і одним старим істориком (Velly, *Histoire de France*), на яких думку гробниця описана вченим Єзуїтом була не покривою дійсної могили, а тільки тзв. кенотафом, т. є. пам'ятковою таблицею зробленою на честь королеви в пізнійшій часі. Догад можливий, та в усякім разі сам текст напису, так як його читав п. Менестріє, а власне початкові слова:

Ніс јасет показують виразно, що плита належала до монумента здвигненого на гробі короля Анрі I, у Франції, а не де інде.

Сей перший закид, як бачимо, не досить сильний, щоб опрокинути твердження п. Менестрієра. Автори *Gallia Christiana* подають іще на віру двох священиків, зрештою зовсім невідомих і напевно менше гідних віри що до своєї вчености, як автор твору *L' Art de Blason* і так многих інших цінних творів, що частина речення: Ухор *Henrici* була додана пізніше, навіть аж по році 1642, а надто слово *regis* не істнувало вже в році 1749, звідки можна заключити природно, що п. Менестріє упав жертвою помилки непростимої для археолога з такою повагою, бо дав себе увести якомусь кенському жартові.

Сей погляд прийав також один сучасний учений, Анрі де Клерк, що багато займав ся аббатством у Віллієрі, і на моє питанє відписав мені про се листом, із якого виймаю ось який уступ. „Мені здаєть ся, що напів ухоріс *quondam Henrici Regis* був вишлодом лектури дуже самовільної і занадто прибільшеної. Дві перші аббатіси віллієрського монастиря називали ся Агнеси. Чомуж не допустити, що славний надгробний камінь не належить до одної з них? В теперішню пору в Віллієрі знаходимо тільки один надгробний камінь Марґарити *le Cordier de Troneg*; інші поруйновано в часі революції“.

Не займаючи зовсім власного становища в сій справі, не можу про те — повторю ще раз — допустити таку неухагу з боку п. Менестрієра при відомій і незапереченій чесноті і науковій вартості сего священика. Мушу признати, що надгробний камінь, предмет суперечки, був обломаний і в дуже сумнім стані,

понад те напис його відчитував не спеціаліст, а слово *regis*, про яке ведеться суперечка, стояло на кінці відломаного рога. Значить, це було б зовсім дивно, як би воно щезло від року 1682, коли Менестріє буцім то бачив його, аж до року 1749, в яким бачив його де Мікод, ігумен з Люа, в якого компетенції можливо сумнівати ся і який з поручення авторів *Gallia Christiana* був висланий оглянути сю гробницю. Твердити, що Менестріє впав жертвою містіфікації, було б переступленем границь правдоподібності. Легко було б у всякім разі закинути йому брехню в тім часі, коли він опублікував своє буцім то відкриття в одинокім тодішнім науковім журналі, і то відкриття зроблене в місцевості віддаленій ледви кілька кілометрів від Парижа, де кождий міг контролювати його слова. А про те протягом 88 літ ніхто ані словом не заперечив правдивості його відкриття.

Другий закид більш наукового характеру підносить автор „*Gallia Christiana*“ отими словами: „У всіх грамотах і у всіх ділах докопаних другою жінкою короля Анрі вона все називає ся Анною і ніколи Аґнесою“. Схиляю ся до думки, що форма імени Аґнеса прилипла до сеї королеви пізнійше, значний час по її смерті. Остатні документи, на яких стрічаємо імя матери Филиппа I, як ось грамота її другого мужа Рауля, видана в капітулі Пресвятої Діви в Ам'єні 1069 і грамота з року 1075, цитована вище, називають її Анною, а не Аґнесою. Одинокий безсумнівно автентичний документ, який велів би вірити, що вона мала і се друге імя, се підпис, покладений на дипломі Филиппа I, про який ми вже говорили, на дипломі данім у Саллі в році 1060 для аббатства св. Діонізія у провінції Франс. В сьому дипломі королева мати називає ся *Agna Regina*, а її імя в другім

відмінку *Signum Agne Regine*. Колиб *Agne* значило *Аґнесу*, другий відмінок був би напевно *Agnetis*. Далеко вірнійше допустити, що *Agna* написано тут замість *Анна*, і що тільки те остатнє ім'я носила завсїгди мати *Фипипа I*. Другий документ, у яким знаходимо сю саму королеву названу *Аґнесою*, не опрокидає сего допущення. Сей документ не ориґінал, а тільки дїяльом фундаційний св. *Адріана* в *Бетісі*, наданий 27 мая 1060 року і друкований в *Руані* 1614 р. ученим *Люве* в його *Histoire de Beauvais* ст. 444. Відомо, як часто від початку *XVII* віку копісти псували тексти документів, і не булоб зовсїм дивно, колиб і тут ім'я *Agne* помилкою покладено замість ориґінального *Agna*. Треба зрештою завважити, що мартірольоґії і автори житій святих святу *Аґнесу* називають часто *Аґна* або *Анна*. Князь *Лобанов Ростовський* у своїй студії зазначив, що в грецьких мартірольоґіях нема імени *Аґнеси*, і допустив можливість, що по смерті королеви, або навіть ще по її уступленю з урядового становища легко зрозумілою грою слів заступлено ім'я *Анни* іменем *Аґнеси*, може навіть тому, що ім'я *Анни* уважало ся занадто православним. Сей здогад мало правдоподібний, так само як неправдоподібне й те, щоб королеву *Анну* вже від самого приїзду її до *Франції* називано з латинська *Аґнесою*. Здаєть ся, я доказав зовсїм основно, що князівна *Анна* ставши жінкою *Анрі I* не зміняла ані свого імени ані свого віроісновідання.

Маємо навіть підпис. по всякій правдоподібности власноручний, королеви *Анни* на ориґінальній грамоті, захованій в Національній бібліотеці, а власне на згаданій уже грамоті наданій *Филипом I* аббатству св. *Кріспіна* Великого в *Суасоні*. На тій грамоті королева не

задоволити ся звичаєм свого часу покласти знак хреста перед своїм підписом, виписаним рукою писаря. Навпаки, вона поклала своє ім'я і свій титул матірним язиком і славянськими буквами: Анна рѣина, яке тут подаємо в факсимілії.

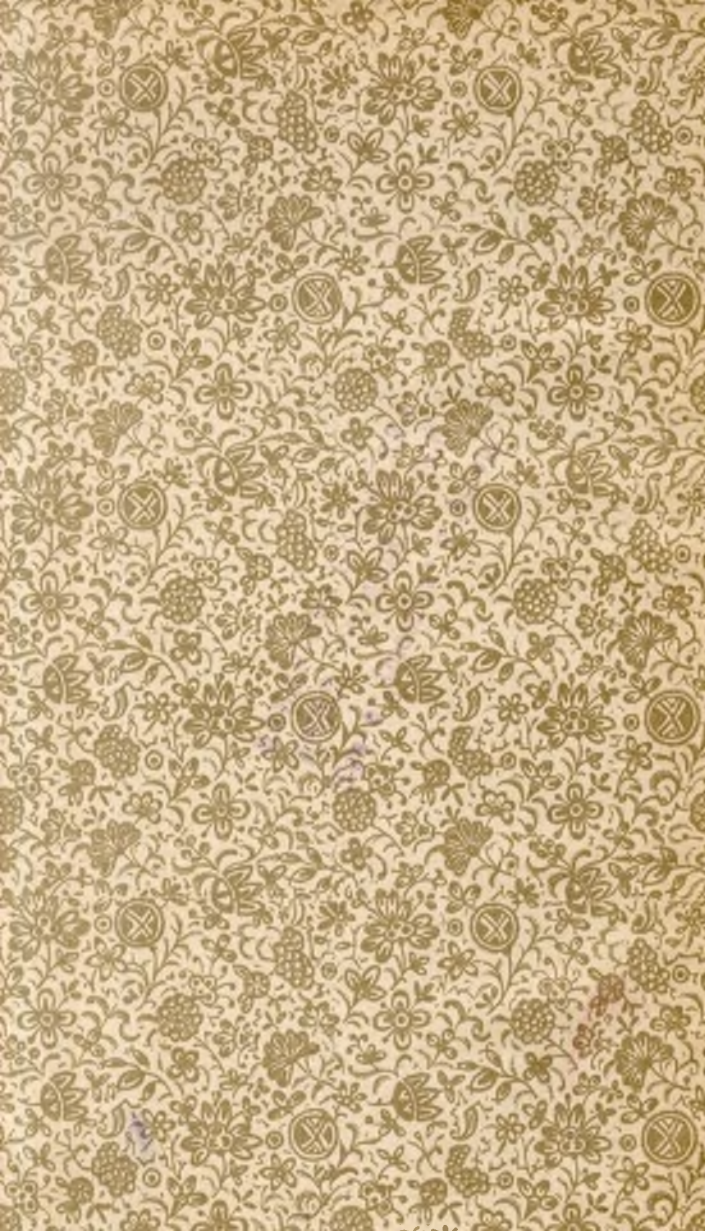
А Н А Р Ѣ Н Н А

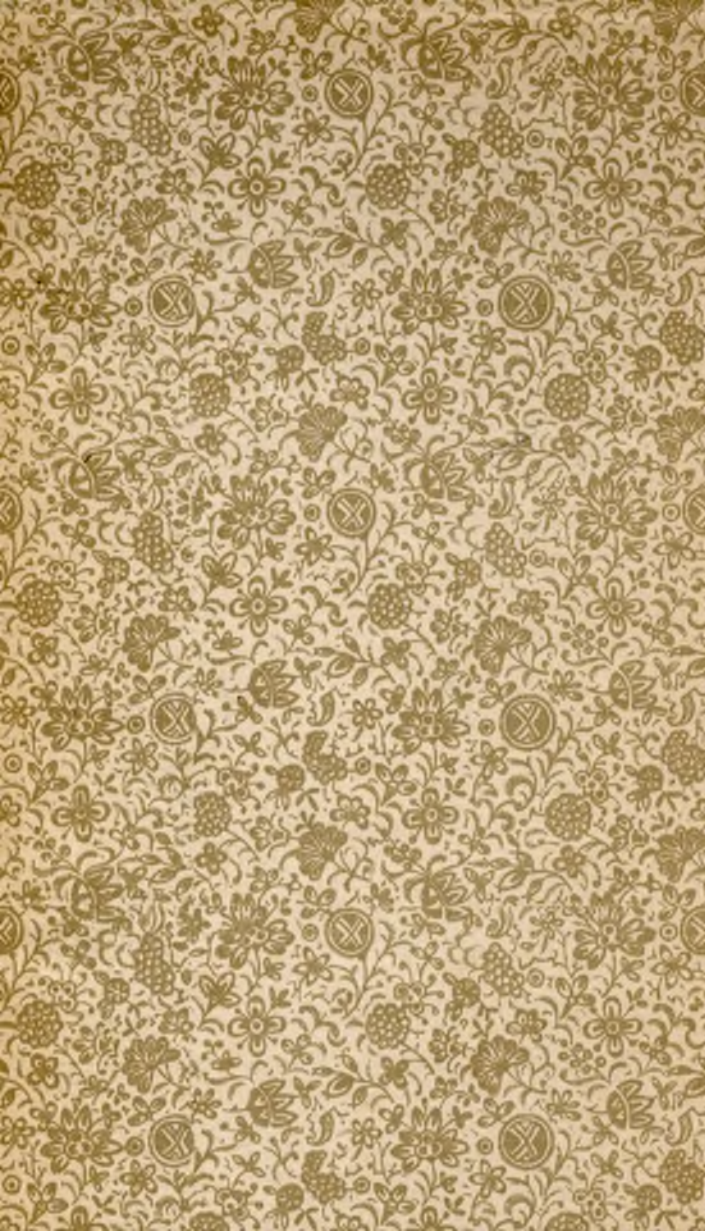
Нема що доказувати, що сей підпис справді власноручний, бо ніякий французький писар не вмів писати по славянськи, а сам підпис настільки неграмотний, що свідчить найкраще про особу мало привиклу до писання. В усякім разі маємо тут один із найстарших зразків південно-руського письма, більше менше рівночасного високо артистичному і правильному письму Остромирового Євангелія.

НАНАРІВНА БІБЛІОТЕКА
ПРОСВ.-ОРГАНІЗ. КОМП.
Тов-а „Промітль“ у Львові

НАНАРІВНА БІБЛІОТЕКА
ПРОСВ.-ОРГАНІЗ. КОМП.
Тов-а „Промітль“ у Львові

1911-12, Препод. у А. М. М.
Томск. у. А. М. М.

34.179

2

Ф $\frac{I}{\text{П-340}}$

Граф де Ке де Сент-Емур

Анна Русинка

